

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/50/23-30>

Dağbəyi Allahverdiyev

ARETN İqtisadiyyat İnstitutu

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0003-2679-2024>

dagbeycahani@gmail.com

Əli Allahverdiyev

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-3617-130X>

elidir@gmail.com

Nigar Allahverdiyeva

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0000-0003-0977-3854>

nigarallahverdiyeva556@gmail.com

Günəl Allahverdiyeva

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-0478-1834>

gunel@gmail.com

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə maliyyə səmərəliliyi və sosial-iqtisadi rifah vəhdəti

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi, dövlətlərin qarşılıqlı münasibətləri və siyasi-iqtisadi əlaqələrində əsas mahiyyət, beynəlxalq ticarətin əhatəliliyi, alternativ maliyyə mənbələrinin sosial-iqtisadi rifah tərəqqisinə təbiiqi tədqiq edilmişdir. Təhlilin məqsədi qlobal maliyyə böhranının qarşısının alınmasında dövlətin maliyyə dəstəyi və tənzimlənməsi prinsipləri, bu hallarla qarşılaşmış ölkələrin, həmçinin dünya təcrübəsinin öyrənilməsidir. Tədqiqatın metodologiyası, müqayisəli və analitik təhlil üzrə aparılmışdır.

Məlum olduğu kimi, xarici iqtisadi əlaqələr ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyətli faktorlardan biridir və alternativ maliyyə mənbələrinin səmərəli istiqamətləndirilməsi ÜDM artımı ilə şərtlənir. Bununla əlaqədar olaraq, təhlildə, xarici iqtisadi əlaqələrin nəzəri metodoloji əsasları və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi tərəqqi təcrübəsi təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *beynəlxalq iqtisadi inkişaf modeli, xarici iqtisadi fəaliyyət, xarici investisiya, davamlı iqtisadi tərəqqi, alternativ maliyyə mənbələri, xarici ticarət*

Dagbeyi Allahverdiyev

Institute of Economics,

Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan

PhD in Economics

<https://orcid.org/0000-0003-2679-2024>

dagbeycahani@gmail.com

Ali Allahverdiyev

Baku State University

Master Student

<https://orcid.org/0009-0008-3617-130X>

elidir@gmail.com

Nigar Allahverdiyeva

Baku State University

<https://orcid.org/0000-0003-0977-3854>
nigarallahverdiyeva556@gmail.com

Gunel Allahverdiyeva

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Master student

<https://orcid.org/0009-0000-0478-1834>

gunel@gmail.com

Financial Efficiency and Socio-Economic Welfare Unity in Foreign Economic Activity

Abstract

The purpose of the study is to analyze the essence of intergovernmental relations and politico-economic cooperation, the scope of international trade, and the application of alternative financial resources to the progress of socio-economic welfare. The study also examines factors hindering macroeconomic indicators in ensuring sustainable economic development, as well as the acceleration of economic growth and the development of international economic relations. The analysis aims to identify principles of state financial support and regulation in preventing global financial crises and to explore the experiences of countries that have faced similar challenges. Methodology: Comparative and analytical analysis.

As is well known, foreign economic relations are among the key factors determining a country's economic development, and the effective direction of alternative financial sources contributes to GDP growth. In this regard, the study analyzes the theoretical and methodological foundations of foreign economic relations and examines the experience of economic progress in developed countries.

Keywords: *International economic development model, foreign economic activity, foreign investment, sustainable economic progress, alternative financial resources, foreign trade*

Giriş

İqtisadi fikrin tərəqqi mərhələləri və elmi mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri haqqında sistemləşdirilmiş biliklər kimi XVI-XVII əsrlərdə formalaşmışdır. Bu, kapitalizmin təşəkkül tapması, manufakturaların yaranması, ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi, xarici və daxili bazarların genişlənməsi, pul dövriyyəsinin intensivləşməsi ilə xarakterizə edilir. İqtisadiyyat elmində bu prosesləri merkantilizmin meydana gəlməsi ilə şərh edirlər. Merkantilist təlimlərinin mahiyyəti sərvətin mənbəyini müəyyənləşdirməkdən ibarət idi. Lakin *Merkantilistlər* məsələni düzgün şərh etmədilər, çünki onlar sərvətin mənbəyini mübadilədə, sərvətin özünü isə pulla eyniləşdirirdilər (Əliyev, 2010). Təlimin adı da buradan qaynaqlanır, çünki merkantil tərcümədə pulgir adam deməkdir. Merkantilistlər ticarətçilərin nümayəndələri idilər və onların maraqlarını ifadə edirdilər.

Erkən və yetkin merkantilizm fərqləndirilir. Yetkin merkantilizmin əsasını çox satıb, az almağı tələb edən fəal ticarət balans sistemi təklif edirdi. İdeya baxımından merkantelizmdə iqtisadiyyatı başqa dövlətlərlə rəqabətində gömrük sədləri yaratmaq, ölkəyə xarici əmtəə və kapitalların gəlməsini məhdudlaşdırmaq yolu ilə qorumağa yönəldilmiş iqtisadi himayəçilik siyasəti təşkil edirdi (Əliyev, 2010). Mövcud siyasi-iqtisadi şəraitdə qlobal iqtisadi tərəqqi artımı və neft gəlirlərinin intensivliyi Azərbaycanda davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsini zəruri edir (Allahverdiyev, 2022). Belə ki, sosial-iqtisadi inkişafın davamlı təminatı üçün alternativ maliyyə mənbələrinin səfərbər edilməsi və düzgün istiqamətləndirilməsi mühüm strateji hədəf kimi səciyyələnir. Belə siyasi-iqtisadi prinsiplərin reallaşması üçün qeyd olunan meyarları əhatə edir və ölkənin geosiyasi tərəqqisini intensivləşdirir.

Tədqiqat

Alternativ maliyyə mənbələrinin növləri: Dövlət və özəl tərəfdaşlıq, ictimai istehsal layihələrində büdcə səmərəliliyini tənzimləyir, sosial-iqtisadi sahədə kapitalı hərəkətə gətirir. Kapital bazarları,

səhmlər və istiqrazlar vasitəsilə daxili və xarici investisiyaları cəlb edir. Maliyyə siyasətində sosial layihələrə uyğun tənzimləyir.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının kredit və qrantları, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı və digərlərinin resurslarının strateji istifadəsini əhatə edir. Beləliklə, alternativ maliyyə mənbələri sosial-iqtisadi hədəfləri qeyd edilən prinsipləri şərtləndirir.

Sosial-İqtisadi tərəqqi hədəfləri: Regionların sosial-iqtisadi tərəqqisi, sosial obyektlər və məşğulluq imkanlarının artırılması; Yaşıl iqtisadiyyat, bərpa olunan enerji layihələrinə (külək, günəş) investisiya axınının təmin edilməsi ilə səciyyələnir; İnsan kapitalı, təhsil və tədqiqatların maliyyələşdirilməsi, təhsil təqaüd proqramlarının əhatəliliyini şərtləndirir; Maliyyələşmənin intensivliyi, istiqraz bazarının liberallaşdırılması və korporativ idarəetmənin gücləndirilməsi; Maliyyə güzəşləri, Alternativ maliyyə mənbələrinə vergi güzəştləri; Risklərin idarə edilməsi, dövlət zamanətləri və sığorta mexanizmləri ilə investorlara etimadının qorunması. Beləliklə, qeyd olunan prinsiplər alternativ maliyyə subyektlərinin sosial-iqtisadi tərəqqiyə yönəldilməsi real maliyyə artım effektivliyini şərtləndirir. Bu meyarlar, qeyd olunan prinsiplərlə tənzimlənir.

İqtisadi effektivlik. İqtisadi diversifikasiya, neft və qeyri-neftdə ÜDM-in artımını şərtləndirir. Uzunmüddətli sosial sabitliyin gücləndirilməsi. Özəl sahədə və digər sahələrdə rəqabət mühitinin sabitləndirilməsi. Beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın investisiya cəlbediciliyinin artması. Beləliklə, alternativ maliyyə mənbələri ölkənin davamlı sosial-iqtisadi tərəqqisində əhəmiyyətli hesab edilir. Alternativ maliyyə mənbələrinin mahiyyəti isə beynəlxalq təcrübədə onlardan səmərəli istifadəni, innovativ maliyyə resurslarının tətbiqini, siyasi-iqtisadi sabitliyi şərtləndirir. Beləliklə, davamlı iqtisadi tərəqqinin artım istiqamətində maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın müxtəlif istiqamətlərinə vəsait yönəldilməsini və istehsalın, sahibkarlıq fəaliyyətinin, məşğulluğun intensivliyini formalaşdırır. Eləcə də ənənəvi maliyyə resursları, alətləri ilə yanaşı innovativ və alternativ maliyyə mənbələrinin də təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrinə investisiya yönəldilməsi daha məqbul hesab ediləndir. Belə ki, yetərli maliyyə və vençur kapitalı, mələk maliyyələşməsi, siyasi-iqtisadi modelin alətləri hesab edilən ölkələrin təcrübəsi, bununla bağlı statistik məlumatların müqayisəli təhlili metodu iqtisadi effektivliklə səciyyələnir. Alternativ maliyyə resursu olaraq tətbiq edilən maliyyə siyasəti Şərq ölkələri və müsəlman ölkələrində, İngiltərə, ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Asiya ölkələrində də səciyyəvi hesab edilir.

Beləliklə, ABŞ dollarının maliyyə siyasəti yaxın gələcəkdə Azərbaycanda tətbiqi imkanları, Mərkəzi Bankın və digər yerli maliyyə institutlarının bununla əlaqədar təşviqat tədbirləri və dövlət proqramlarında faizsiz maliyyə siyasətində prioritet hesab edir (Məmmədov, 2022). Belə ki, Azərbaycanda alternativ maliyyə mənbələrinin sosial-iqtisadi rifaha yönəldilməsi əsasən humanitar böhran şəraitində səmərəliliyi artırmaq üçün siyasi-iqtisadi proseslərə kompleks yanaşmaqla dövlət qurumlarını, iqtisadi təhlükəsizlik qurumlarının və xarici tərəfdaşlarla effektiv iqtisadi fəaliyyətin nəticəsində formalaşır.

Bu kontekstdə təbii fəlakətlərin, innovasiyalı və silahlı toqquşmaların əlamətləri, habelə kiber və fiziki müdaxilənin edilməsi niyyətlərə cəhdlərin erkən mərhələdə müəyyənləşdirilməsi olduqca zəruridir. Humanitar böhranların tənzimlənməsində hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik qurumlarının fiziki müdaxilə və digər metodların tətbiqi sosial-iqtisadi səmərəliliyin təminatını təşkil edir. Dövlətin təşkilati-hüquqi qurumları humanitar strukturlarla əlaqəli fəaliyyət sahələrini də əhatə edir və sosial-iqtisadi *tədbirlərin həyata keçirilməsini dəstəkləmək və vətəndaş rifahını təmin etməklə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin və dövlətin siyasi-iqtisadi mənafeələrinin qorunmasını əhatə edir* (Semenov, 1998). Belə ki, dövlət büdcəsi təkcə ölkənin maliyyə göstəricisi deyil, həm də sosial-iqtisadi və siyasi problemlərin həlli üçün əsas vasitələr kimi müəyyən edilir. K.Marks qeyd edirdi ki, "Dövlət büdcəsi bir tərəfdən dövlətin tam sərəncamına daxil olan və onun maliyyə potensialını müəyyən edən vəsaitlədirsə, digər tərəfdən, dövlət ehtiyacları üçün nəzərdə olan vəsaitlər büdcədə cəmlənir və dövlətin mülkiyyətində deyil, dövlət orqanlarının sərəncamındadır."

Beləliklə, geosiyasi şəraitdə insan rifahı və onun hüquqlarının təmin və təşviq edilməsində Azərbaycan Respublikası tərəfindən 2024-cü ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığına İnkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətlərinin (SIDS) və ən az inkişaf etmiş dövlətlərin İnsan Hüquqları

Şurasında iştirakı və ətraf mühit və insan hüquqları proqramları istiqamətinə yönəldilməsi üçün 36 min ABŞ dolları məbləğində maliyyə təminatı ödənilmişdir. Bu səbəbdən də, 2025-ci ilin dövlət büdcəsinin təsdiqində, 2025-ci il büdcə gəlirlərinin 38 milyard 356 milyon manat (2024-cü ilin təsdiq olunmuş proqnozuna nisbətən 5,4 % çoxdur), məsrəflər isə 40 milyard 407 milyon manat (+4,0 %) olacağı proqnozlaşmışdır. Beləliklə, 2024-cü illə müqayisədə gələn il sosial xərclərdə 4,7 milyard manat artım proqnozlaşmışdır ki, bunlarda maaş, pensiya, müavinət və təqaüdlərə əvvəlki illər ilə müqayisədə daha çox vəsait sərf ediləcəyi səciyyəvi hesab edilir. Bu vəsaitərin 7,2 milyard manat əmək pensiyalarının maliyyələşdirilməsinə və əmək pensiyalarının orta məbləğinin 565 manat təşkil ediləcəyi proqnozlaşır. Azərbaycanın müdafiə qabiliyyətinin daha da gücləndirilməsi üçün isə büdcədən 8 milyard 376 milyon manat yönəldiləcəkdir. Beləliklə, dövlət büdcəsinin əsas məsrəflərinin ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə yönəldilməsi milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında əhəmiyyətlidir. Belə büdcə siyasəti davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsini, iqtisadiyyatın əhatəliliyini şərtləndirməklə ölkəmizdə sosial-iqtisadi rifahlı cəmiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətlidir. Beləliklə, alternativ maliyyə mənbələri və sosial iqtisadi rifah vəhdəti büdcə artımını dəstəkləyir və “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” proqramı ölkənin strateji inkişaf hədəflərinə nail olmaqda mühümdür.

Sosial-iqtisadi rifah vəhdəti. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə alternativ maliyyə mənbələri iqtisadi sistemin davamlılığı və sosial rifahın artırılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu siyasi-iqtisadi prinsiplərin əsas məqsədi mövcud dövlət və kommersiya büdcəsini tamamlayaraq investisiya fəallığını diversifikasiya etmək, iqtisadi artımı stimullaşdırmaq və sosial sabitliyi təmin etməkdir. Alternativ maliyyə mənbələrinin effektivliyi sosial rifaha qeyd edilən meyarlarla təsir edir.

Yeni iş yerlərinin yaradılması və gəlirin bərabər paylanması. Əhalinin sosial xidmətlərə nail olması imkanlarının artırılması. Regionlararası iqtisadi balansın təmin olunması, sosial gərginliyin tənzimlənməsi. İnnovasiya və texnologiyaların iqtisadiyyata inteqrasiyası, davamlı artımın təmin olunması. Beləliklə, alternativ maliyyə mənbələri və sosial iqtisadi vəhdət məqsədlərinin düzgün müəyyən edilməsini, zəruri alternativ fəaliyyətin müəyyən edilməsini və siyasi-iqtisadi reallıqların davamlı sosial rifahla həvəsləndirilməsi ilə real iqtisadi artım nəticələrinə əsaslanır.

Sosial-iqtisadi effektivlik. Belə siyasi-iqtisadi meyarlar əsasən real sosial-iqtisadi artım əsasında insan rifahının davamlı artımını şərtləndirir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi haqqında” sərəncamı əsasında, cari ildə ölkədə minimum aylıq əməkhaqqının məbləği 16 faiz artımla 345 manatdan 450 manata yüksəlmişdir. Prezidentin digər sərəncamı ilə isə cari ildən ehtiyac meyarı 270 manatdan 285 manata qədər artmışdır. Bu yeni ehtiyac meyarının müəyyənəşdirilməsi ünvanlı sosial yardımın aylıq məbləğinin artırılması və yeni iş yerlərinin yaradılması əsasında davamlı iqtisadi artımı şərtləndirir. Bu kontekstdən, ehtiyac meyarının artırılması ilə ünvanlı sosial yardım proqramı çərçivəsində vətəndaşların sosial yardım məbləğinin 2026-cı ildə artımı proqnozlaşdırılır (Allahverdiyev, 2008). Beləliklə, alternativ maliyyə mənbələrinin səmərəli istifadəsi sosial-iqtisadi rifahın inteqrasiyası və davamlı artım üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu alternativ maliyyə mənbələri və sosial-iqtisadi rifah vəhdəti dövlət və özəl sahədə vətəndaş məmnunluğunu formalaşdırır, iqtisadi səmərəliliyi təmin edir və sosial bərabərliyi tənzimləyir (Əlirzayev, 2022).

Sosial və siyasi tendensiya. Tədqiqatın nəticələri kimi, Azərbaycanın siyasi-iqtisadi səmərəliliyini təşkil edən əsas istiqamətlər müəyyən edilmişdir: -Sosial rifahın artımı: əmək haqqı artımı və sosial müdafiə proqramlarının əhatəliliyidir; -İqtisadi bərabərlik təminatı: inkişaf etmiş və az inkişaf etmiş regionların iqtisadi balansının yaradılması; -Davamlı inkişaf: ətraf mühitin qorunması və bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid strategiyalarının gücləndirilməsi; -Elastiklik əmsali: tələb və təklifin qiymət dəyişikliyinə nə dərəcədə həssaslığını müəyyənəşdirir. Bu təsnifat davamlı iqtisadi artımı formalaşdırən əsas elementləri ifadə edir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə müxtəlif ölkələrin təmsalında Azərbaycan iqtisadi effektivliyinin müqayisəsi cədvəldə (1) təhlil edilmişdir.

Cədvəl 1.

Ölkələr	Minimal əmək haqqı (aylıq, ABŞ dolları ilə)	ÜDM-də (%)	İnkişaf statusu
Azərbaycan	576	68.5	İnkişaf etməkdə olan
Rusiya	225	37.9	İnkişaf etməkdə olan
İsrail	1725	40.7	İnkişaf etmiş
ABŞ	725	26.5	İnkişaf etmiş

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Minimum əmək haqqının real alıcılıq gücü müxtəlifdir. Belə ki, bəzi ölkələrdə nominal minimum artımları çox olsa da, yüksək inflyasiya səbəbindən real artım məhdud hesab edilir. Bəzi ölkələrdə nominal gəlir çox aşağı olduğundan (USD ilə ifadədə), minimum maaş sosial müdafiə baxımından yetərli deyil. Beləliklə, minimum əmək haqqı orta maaş nisbəti fərqlidir və bu tendensiya siyasi-iqtisadi şəraitin real mənzərəsini əks etdirir.

Maliyyə siyasətində elastiklik. Fiskal siyasət ölkədə inflyasiyanı tənzimləmək və iqtisadi effektivliyi artırmaq üçün əsas meyarlardandır. Bu istiqamətdə: -inflyasiya tənzimlənməli, dövlət büdcəsində sabit artım təmin edilməlidir; -fiskal və monetar siyasətin əlaqəli nəticələrini gücləndirərək uzunmüddətli maliyyə balansını təmin edilməlidir. Beləliklə, minimal əmək haqqı, ÜDM artımı və xarici ticarət dövriyyəsi kimi göstəricilər müvafiq qrafiklər və diaqramlarla təqdim olunmalıdır. Məsələn: fərqli ölkələrdə minimal əmək haqqının müqayisəsi (məsələn, Azərbaycan, ABŞ, İsrail). Azərbaycanda iqtisadi sərvətdən əldə edilən gəlirlər də daxil olmaqla ümumilikdə kənd təsərrüfatı, mineral xammal hasilatı, enerji istehsalı, pərakəndə ticarət, ictimai işə dövriyyəsinin həcmi, sənaye məhsulunun və digər fəaliyyət sahələri ilə sosial-iqtisadi siyasətin tənzimlənməsi səciyyəvidir.

Konstitusiya və suverenlik kontekstində alternativ maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi rifahda vəhdəti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixi bir sıra fundamental hadisələrlə zəngindir. Bu hadisələr əsasında həm İkinci Qarabağ müharibəsində əldə edilən tarixi qələbə, həm də 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyanın əhəmiyyəti səciyyəvi hesab edilir. Bu tarixi mərhələlər dövlətin suverenliyini, siyasi-iqtisadi tərəqqisini şərtləndirmiş və hüquqi əsaslarının möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Prezident İlham Əliyevin 28 dekabr 2024-cü il tarixli Sərəncamı ilə 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik ili” elan olunması da dövlətin hüquqi dayaqlarının, alternativ maliyyə mənbələrinin və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının qarşılıqlı vəhdətini təşkil edən mühüm qərar kimi səciyyələnir (Əliyev, 2023). Belə ki, alternativ maliyyə mənbələrinin məqsədyönlü və səmərəli iqtisadi effektivliyə istiqamətləndirilməsi, uzunmüddətli dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin, sosial rifahının əsas təminatçısıdır. Bu strategiya mütərəqqi siyasi-iqtisadi rifahın əsas prinsipi kimi kapital və əməyin tərəqqisini zəruri etmişdir.

Konstitusiya və suverenliyin iqtisadi əsasları. Konstitusiya dövlətin hüquqi əsaslarını, suverenlik isə siyasi-hüquqi varlığını təmin edir. Dövlətin müstəqilliyi yalnız hərbi-siyasi resurslarla yanaşı, həm də güclü iqtisadi əsaslarla qorunur. Azərbaycanın Konstitusiyasında qeyd edilən bir çox müddəaların təsbiti, əslində, alternativ maliyyə resurslarının formalaşdırılması və sosial rifahın təminatı üçün hüquqi zəmin yaratmışdır. Azərbaycanın Konstitusiyasında əks olunmuş (maddə 12) Dövlətin ali məqsədi prinsipində qeyd edilir ki: I. İnsan və vətəndaş hüquqları və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir; II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Eləcə də, (maddə 15) iqtisadi inkişaf və dövlət: I. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. II. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, sərbəst sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Maddə 16. Sosial inkişaf və dövlət: I. Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır. II. Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım edir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, 2021). Bərpa olunan ərazilərdə dövlətin iqtisadi siyasəti də məhz bu vəhdətin bariz nümunəsidir. Burada həyata keçirilən sosial-iqtisadi layihələri, alternativ enerji və maliyyə mənbələrinin səfərbər olunması yalnız iqtisadi tərəqqi deyil, həm də suverenliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan dövlətçiliyinin siyasi-iqtisadi reallıqları və Konstitusiya, suverenlik anlayışları alternativ maliyyə mənbələri, sosial rifah ilə qarşılıqlı vəhdətdədir. Ərazi bütövlüyünün bərpası, iqtisadi resursların diversifikasiyası və sosial təminat mexanizmlərinin gücləndirilməsi bu vəhdətin praktiki ifadəsidir (Allahverdiyev, 2008).

Beləliklə, müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik təcrübəsi qeyd etməyə əsas verir ki, hüquqi əsasların möhkəmləndirilməsi, alternativ maliyyə mənbələrinin inkişafı və sosial rifahın təminatı bir-birini tamamlamaqla, həm də dövlətin uzunmüddətli davamlı iqtisadi tərəqqi strategiyasını müəyyənləşdirən mühüm faktordur.

Maliyyə siyasəti və sosial rifah: Müasir şəraitdə neft və qaz kimi ənənəvi resurslarla yanaşı, alternativ maliyyə mənbələrinin (bərpa olunan enerji layihələri, qeyri-neft ixracı, innovasiya və iqtisadiyyat) inkişafı iqtisadi təhlükəsizliyin əsasını şərtləndirmişdir. Bu siyasət sosial-iqtisadi rifahla nəticələnərək iqtisadi sabitliyi və gəlirlərin diversifikasiyası sosial rifah artım təminatı ilə nəticələnir (Əliyev, 2023).

Mövcud xarici iqtisadi fəaliyyətdə Azərbaycanın siyasi və hərbi nailiyyətləri dövlətin iqtisadi imkanlarını genişləndirmiş, yeni maliyyə mənbələrinin reallaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Bu kontekstdə suverenlik yalnız ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, həm də alternativ maliyyə resurslarının səfərbər olunması və sosial rifahın təminatını zəruri edir.

Beynəlxalq əlaqələr və iqtisadi diplomatiya. Azərbaycanın dünyada geosiyasi və iqtisadi nailiyyətləri, əsasən də ABŞ-da imzalanmış Birgə Bəyannamə, ölkənin qlobal iqtisadi diplomatiyada etibarlı tərəfdaş kimi qəbul edilməsini şərtləndirmişdir. Bu siyasi-iqtisadi reallıq xarici sərmayələrin cəlb olunmasını, yeni maliyyə mənbələrinin effektivliyini və sosial-iqtisadi rifahın artımını zəruri edir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə əsaslanan Azərbaycanın siyasi-iqtisadi mövqeyi ölkənin alternativ maliyyə və iqtisadi resursların səmərəliliyi beynəlxalq legitimlik formalaşdırır. Belə şəraitdə sosial rifahı gücləndirmək isə dövlətin iqtisadi suverenliyini təmin edən əsas vasitə hesab edilir.

Alternativ maliyyə əməkdaşlığı kontekstində qlobal iqtisadi təhlükəsizlik. Müasir beynəlxalq sistemdə münaqişələrin tənzimlənməsi və sülhün təmin edilməsi prinsipləri mövcud geosiyasi-iqtisadi reallıqda aktuallaşmışdır. Əsasən İsrail-Fələstin, İsrail-Suriya və digər regional münaqişələrdə müşahidə olunan gərginliklər əsasında BMT qəbul etdiyi qərarların icrasını zəruri edir. Belə təşkilati səmərəlilik və legitimliklə əlaqəli mühüm siyasi-iqtisadi reallıq sosial rifahı formalaşdırır. Eləcə də, ABŞ-ın müxtəlif regionlarda vasitəçilik təşəbbüsləri qlobal təhlükəsizlik sistemində alternativ iqtisadi səmərəliliyin mövcudluğuna əsaslanır (Məmmədov, 2022).

Siyasi-iqtisadi vasitəçilik missiyası. Son illərdə ABŞ-nin müxtəlif regionlarda münaqişələrin həllində fəal vasitəçi qismində iştirakı xarici iqtisadi fəaliyyətdə iqtisadi səmərəliliyi şərtləndirir. Belə xarici iqtisadi fəaliyyətdə siyasi və sosial-iqtisadi rifaha əsaslanan geosiyasi reallığı qeyd edilən istiqamətləri əhatə etmişdir: -Naxçıvan dəhlizi layihəsinin təşviqi; -Kamboca, Tayland sərhədində atəşkəsin əldə olunması; -İsrail, İran müharibəsində 12 günlük hərbi əməliyyatların tənzimlənməsi; -Pakistan, Hindistan sərhədində atəşkəs təşəbbüsləri; -Ruanda və Konqo Demokratik Respublikasında sülh razılaşmaları.

Belə təşəbbüslər dünyanın geosiyasi mənzərəsində qlobal siyasi-iqtisadi təhlükəsizlikdə Vaşinqtonun vasitəçi missiyasını gücləndirmişdir. Beləliklə, bu proseslər həm də dünyanın geo-iqtisadi reallıqlarında BMT-nin dünya siyasətinə təsiri fikirləri mövcud siyasi-iqtisadi imkanların məhdudluğu kimi xarakterizə edilir.

Qlobal dialoq və sivilizasiyalara münasibətlər. Sivilizasiyaların ziddiyyəti niyyət deyil, siyasi seçimdir. Bu kontekstdə beynəlxalq geosiyasi və iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi əsasən siyasi

iradə, liderlərin məsuliyyəti və dialoq mədəniyyəti bəşəriyyətin gələcəyini müəyyən edir. Fikrimizcə, global geosiyasi və iqtisadi şəraitdə ABŞ-Çin rəqabəti, Rusiya, Qərb gərginliyi və Yaxın Şərq böhranının tənzimlənməsi, alternativ iqtisadi tərəqqi əsasında dialoq və əməkdaşlığın tənzimlənməsi səciyyəvidir (Khasbulatov, 2001).

Alternativ maliyyə əməkdaşlığında reallıqlar. Beynəlxalq təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq geosiyasi zərurətdir. Bu kontekstdə Azərbaycanın global maliyyə və investisiya subyektləri ilə qurduğu əməkdaşlıq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, cari ildə Nyu-Yorkda Prezident İlham Əliyevin “Brookfield Asset Management” şirkətinin baş direktoru ilə işgüzar görüşü alternativ maliyyə mənbələrinin sosial-iqtisadi rifaha istiqamətləndirilməsini şərtləndirmişdir. Bu şirkətin Azərbaycanın siyasi-iqtisadi nailiyyətləri əsasında Dövlət Neft Fondu ilə əməkdaşlığı regional enerji-iqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirir. 1899-cu ildən fəaliyyətdə olan “Brookfield Asset Management” bu gün alternativ investisiyalar sahəsində dünyanın aparıcı şirkətlərindən biri hesab edilir. Şirkətin daşınmaz əmlak, bərpaolunan enerji, özəl kapital və kredit sahələrində idarə etdiyi aktivlərin ümumi məbləği 1 trilyon ABŞ dolları təşkil edir. Azərbaycanın bu sahədə siyasi-iqtisadi əməkdaşlığı ölkənin uzunmüddətli iqtisadi tərəqqisini və beynəlxalq integrasiyası üçün strateji imkanlar formalaşdırır (Əliyev, 2023).

Alternativ maliyyə mənbələrinin strukturu. VI Xəzər Biznes Forumunun əsas maliyyə və enerji mövzusunun aktuallığı yeni iqtisadi tərəqqini şərtləndirmişdir. Belə geosiyasi şəraitdə Azərbaycan integrasiyanın təşəbbüskarı və global təchizatın əsasını təşkil edir. Bu mənada siyasi-iqtisadi tədbirlər Avrasiya məkanında sabitliyi, enerji təhlükəsizliyi və iqtisadi sabitliyi səciyyələndirir (Əliyev, 2008). Beynəlxalq maliyyə institutları, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı və AIIB kimi qurumların qrant və güzəştli kreditləri uzunmüddətli infrastruktur inkişafına xidmət edir. İnnovativ investisiya alətləri, Venture kapital, startap fondları və təsir investisiyaları rəqəmsal transformasiyaya dəstək verir. Risklərin diversifikasiyası, Makroiqtisadi sabitlik üçün müxtəlif mənbələrdən balanslaşdırılmış maliyyə imkanlarını əhatə edir. Alternativ maliyyə mənbələrinin düzgün istiqamətləndirilməsi Azərbaycanda iqtisadi diversifikasiyanı sürətləndirir. Bu yanaşma həm makroiqtisadi sabitliyə, həm də sosial rifaha davamlı təsir edir.

Yaşıl enerji strategiyaları. Yaşıl enerji istehsalı və bərpa olunan enerji mənbələrinin iqtisadi artıma töhfəsi araşdırılmışdır. Azərbaycanın gələcək iqtisadi strategiyası tərəqqi təminatı kimi dəyərləndirilir (Əliyev, 2023). 2025-ci ildə bərpa olunan enerji istehsalının 19 dəfə artımı proqnozlaşdırılmışdır.

Dövlət və vətəndaş tərəfdaş tərəqqisi. Azərbaycan iqtisadiyyatı uzun müddət ərzində əsasən neft-qaz sektoruna əsaslanmışdır. Lakin global enerji bazarında ölkəni iqtisadi diversifikasiya strategiyasını sürətləndirməyə vadar edir. Uzunmüddətli dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlılığı üçün alternativ maliyyə mənbələrinin düzgün istiqamətləndirilməsi prioritet vəzifədir (Marshall, 1993).

Davamlı iqtisadi tərəqqi. Sahibkarlığın inkişafı üçün İqtisadiyyat Nazirliyi yeni dəstək mexanizmləri hazırlayır, xüsusilə kiçik və orta biznes (KOB) üçün maliyyələşmə imkanları genişləndirilir. Antiinhisar siyasəti üzrə Rəqabət Məcəlləsinin icrasına nəzarət gücləndirilir. Bu, bazarda şəffaflığı və sosial sabitliyi artırmağa yönəlib.

Təhsil və elm. Universitetlərdə startap ekosisteminin inkişafı üçün dövlət özəl tərəfdaşlığı layihələrini əhatə etməklə yeni iş yerlərinin formalaşmasını şərtləndirir. Bu prinsiplər elmi ideyaların iqtisadi effektivləşdirilməsinə şərait yarada bilər.

Enerji sahəsində yeni investisiya müqavilələri imzalanıb. Bu, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi ilə yanaşı ixrac potensialını da artıracağı kimi proqnozlaşır.

Beynəlxalq yeniliklər. Kapital dövriyyəsi: ABŞ və dünyada faiz siyasətləri yenidən müzakirələri zəruri etmişdir, bu tendensiya inkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya davamlılığını artırır. İnnovasiya iqtisadiyyatı, mövcud siyasi-iqtisadi şəraitin ən aktual mövzusu hesab edilir.

Elmi istiqamətlər: Davamlı iqtisadi tərəqqi anlayışı yeni metodoloji yanaşmalarla əhatə edir, burada həm sosial sabitlik, həm də hüquqi bazanın gücü əsas faktor sayılır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə sosial-iqtisadi rifah meyarları

Cədvəl 2. Azərbaycanda iqtisadi təsnifatın müqayisəsi.

Göstəricilər Mənbələr	2020	2023	2025 (proqnoz)	Maliyyə mənbəsinin təsiri
ÜDM artımı (%)	0.5	5.6	3.9	Xarici investisiya axını (FDI, ADB layihələri)
Xarici investisiyalar (mlrd ABŞ \$)	4.3	6.8	7.4	Enerji və qeyri-neft sahəsində kapital artımı
Rəqəmsal maliyyə dövryyəsi (% ÜDM-də)	4.5	9.8	19.5	Sərbəst ticarətin inkişafı
Məşğulluq səviyyəsi (%)	95.19	96.7	96.5	İnvestisiya və sahibkarlıq layihələrinin əhatəliliyi
Yaşıl maliyyə və ekoloji investisiyalar (% ÜDM-də)	0.9	1.5	1.9	Davamlı inkişaf və sosial ekoloji rifah

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Alternativ maliyyə mənbələrindən sosial yönümlü investisiyalar intensivləşdikcə davamlı iqtisadi artım güclənir. Sosial-iqtisadi rifah komponenti isə sosial sərvət və sabitliyi şərtləndirir. Makroiqtisadi siyasət isə sosial balansı tənzimləyir və sosial sabitlik davamlı iqtisadi artımda vəhdət zərurəti mövcud siyasi-iqtisadi şəraiti şərtləndirir.

Nəticə

Beynəlxalq münasibətlərdə mövcud tendensiyaaların əsas meyarları: -BMT öz əsas funksiyalarını icra etməkdə çətinlik çəkir və bu, quruma etimadı azaldır; -Geosiyasi reallıqlar dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin regional münasibətlərin həllində alternativ vasitəsi kimi çıxış edir və praktik nəticələr əldə edir; -Qlobal qarşıdurmalar siyasi-iqtisadi seçimlə müəyyənləşir və dialoq isə yeganə metod hesab edilir; -Azərbaycanın qlobal maliyyə strukturları ilə əməkdaşlığı, xüsusilə alternativ investisiya və enerji sahələrindəki təşəbbüsləri, həm milli iqtisadi təhlükəsizliyi, həm də regional rifahı möhkəmləndirir.

Beləliklə, mövcud geosiyasi şəraitdə sosial-iqtisadi rifah və iqtisadi əməkdaşlıq vəhdəti yalnız güclü siyasi iradə və strateji tərəfdaşlıq əsasında formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev, D. (2022). *Dünya iqtisadiyyatı: iqtisadi mənafeələr, mövcud reallıqlar və perspektivlər*.
2. Allahverdiyev, H. (2008). *İqtisadi dövlət tənzimlənməsi*.
3. *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası*. (2021).
4. Bünyadov, Z. (1981). *Azərbaycanda Atabəylər dövləti*.
5. Əliyev, İ. (2023). *İnkişaf məqsədimizdir*.
6. Əliyev, İ. (2020). *Mövcud şəraitdə iqtisadi tərəqqi modeli*.
7. Əliyev, F. (2008). *Azərbaycan elminin inkişaf istiqamətləri*.
8. Əlirzayev, Ə. (2022). *İqtisadi tərəqqi və siyasi idarəetmənin əsasları*.
9. İsmayılov, M. (2021). *Azərbaycanın iqtisadi mənafeyi*.
10. Khasbulatov, I. (2001). *Mirovaya ehkonomika*.
11. Marshall, A. (1993). *Printsipy Ehkonomicheskoi nauki*.
12. Məmmədov, N. (2022). *Geosiyasətə giriş*.
13. Semenov, K. (1998). *Mezhdunarodnye ehkonomicheskie otnosheniya*. Nauka.

Daxil oldu: 12.06.2025

Qəbul edildi: 21.09.2025